

УДК 94 (477) «1990/2015»-058.232.6

Я. А. Федоренко

**РЕСТРУКТУРИЗАЦІЯ КОЛГОСПНО-РАДГОСПНОЇ СИСТЕМИ
В КОНТЕКСТІ ЗДІЙСНЕННЯ АГРАРНОЇ РЕФОРМИ:
ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП (1991–1998 рр.)**

У статті автор, узагальнивши попередні напрацювання, комплексно дослідив початковий етап реструктуризації колгоспно-радгоспної системи в 1991–1998 рр. ХХ століття. Зокрема, вивчаються передумови проведення реформування та аналізуються своєрідні моделі аграрних підприємств, що виникли у певних регіонах аграрного сектора економіки України.

Ключові слова: колгоспно-радгоспна система, реорганізація, аграрна реформа, селянська спілка, акціонерне товариство, фермерське господарство, кооператив.

Сьогодні у нашій державі активно йдуть процеси євроінтеграції, що вимагають реформування усіх сфер економіки країни. Одним із них виступає аграрний сектор. Протягом всієї історії незалежності України відбувалося постійне реформування аграрної сфери, що носило суперечливий характер. Найбільше нарікань вчених щодо негативних наслідків аграрної реформи відносилось саме до наслідків проведення реструктуризації колгоспно-радгоспної системи. З огляду на це важливим і актуальним є ґрунтовне дослідження початкового етапу реструктуризації колгоспно-радгоспної системи, саме 1991–1998 років, що дозволить більш чітко і об'єктивно визначити ті прорахунки, які було зроблено в цей період для того, щоб побудувати чітку лінію історичного процесу в незалежній Україні.

Варто зазначити, що питання про реструктуризацію колгоспно-радгоспної системи завжди були в центрі уваги досліджень відомих вітчизняних науковців. Незаперечно, серед багатьох фундаментальних праць, окреме місце займає колективна праця «Історія українського селянства» [2], автори якої розглядаючи велике коло проблем, що стосуються сільської місцевості, фрагментарно згадують і реструктуризацію колгоспно-радгоспної системи в період незалежності України.

Однак найбільший масив наукової роботи щодо трансформації колгоспно-радгоспної системи було проведено вченими-економістами, такими як Баланюк І. [8], Кулюбакін В. [11], Плугатор Р. [9]. Таким чином, якщо наукових досліджень вчених-економістів досить велика кількість, то в історичних працях ці процеси розглядаються недостатньо. Тому доцільним є комплексне дослідження даної проблеми саме з історичної точки зору.

Зважаючи на викладене вище, автор ставить перед собою мету, застосовуючи методи історизму, об'єктивізму, а також проблемно-тематичний, хронологічний та статистичний методи, комплексно дослідити проблему

реструктуризації колгоспно-радгоспної системи в контексті здійснення аграрної реформи у 1991–1998 рр.

Реструктуризація колгоспно-радгоспної системи була одним із головних напрямків здійснення аграрної реформи. Функціональна природа колгоспів і радгоспів, як однієї із форм ведення господарства в УРСР мало відповідала вимогам, що постали перед незалежною Україною.

Варто зазначити, що в ряді регіонів України реформування форм власності та господарювання відбувалося ще до проголошення незалежності України. По-перше, почалося перетворення радгоспів у колгоспи. У липні 1990 року статус колгоспів одержали радгоспи «Комуніст» Любомирського району Волинської області, а на початку 1991 року – радгоспи «Косовський» в Івано-Франківській області, «Старосамбірський», «Прикордонник», «Прогрес», «Стрілківський», «Дніпровський» у Львівській області, імені Мічуріна та «Маринівський» у Миколаївській області [1, арк. 41]. По-друге, створювалися агрофірми, в яких виробничі відносини будувались на принципах госпрозрахунку, виникли аграрні кооперативні об'єднання і малі підприємства [2, арк. 71; 3, арк. 40–42].

На початку 1990-х років виникли наукові дискусії щодо подальшої долі колгоспно-радгоспної системи. Політики і науковці поділились на дві групи: більш радикальні пропонували власні проекти змін і схилились до повної заміни її фермерськими господарствами. Поміркованіші вважали, що шлях до суцільної деколективізації є помилковим. Вчені-аграрії пропонували обрати такий шлях аби реформуючи діючі господарства зберегти в той же час велике виробництво на селі. Проте, незважаючи на велике розмаїття пропозицій, обрати досконалу модель організаційних змін в той час так і не вдалося. Реальністю стало те, що практичні кроки державної влади по суті здійснювалися методом проб і численних помилок під копірку програм тих реформ, що проводилися у Російській Федерації [4, 529].

У травні 1991 року Міністерство агропромислового комплексу України направило обласним і районним управлінням сільського господарства документ «Вдосконалення форм господарювання в АПК в умовах ринкових відносин», який, по суті, й започаткував реорганізацію колгоспно-радгоспної системи. У документі акцент робився на необхідності забезпечення рівних можливостей для розвитку на селі всіх форм власності та господарювання.

У жовтні цього ж року Верховною Радою України було схвалено Програму приватизації і роздержавлення підприємств, землі, житлового фонду, яка передбачала, що протягом 1992 року колгоспи будуть перетворені в асоціації або господарські товариства. При цьому проголошувалося право кожного колгоспника на вихід з колгоспу і створення власного приватного господарства [4, 530].

Одним із перших розпочав реорганізацію колгосп ім. Фрунзе Запорізької області. У 1991 році загальні збори колективу вирішили вважати власністю кожного працівника 15 га колгоспної землі. Їм надавалося право особисто вирішувати: або вийти з колгоспу і господарювати самостійно, або залишитися

членом колективу і передати землю у спільний обробіток. Вводилася щомісячна заробітна плата за виконання певного обсягу робіт і додаткова оплата в кінці року кожному власникові землі за оренду його наділу. Крім того, запроваджувалась оцінка особистого внеску кожного працівника в загальний прибуток господарства за останні двадцять років, до неї додавався заробіток за цей же період, і на цій базі визначалась пайова частка як кожного трудівника, так і кожного пенсіонера в основних фондах колгоспу. На основі коефіцієнта розподілу прибутку (пайової ставки) на особисті рахунки колгоспників надходила належна їм частка приросту основних фондів виробництва. Усі без винятку члени колгоспу підтримали рішення колективного сільськогосподарського товариства [5].

Наступним кроком став у 1992 році Закон України «Про колективне сільськогосподарське підприємство», який був ініційований і проведений через Верховну Раду тими депутатами, що рішуче відстоювали право існування колгоспно-радгоспної системи і, не порушуючи її основ, прагнули лише часткових організаційних коректив. Позитивним моментом у даному документі було проголошення необхідності обмеження втручання держави у справи господарств [6].

В кожному регіоні України реформування колгоспно-радгоспної системи мало свої особливості. Так, у Львівській області після ухвали обласної радою постанови «Про першочергові заходи відродження села та концепції розвитку сільського господарства Львівщини». було розширено земельні наділи особистих підсобних господарств, започатковано фермерський рух, у колгоспах проведено паювання майна, а самі вони були реорганізовані у спілки власників селянських господарств, сільськогосподарські кооперативи, народні аграрні акціонерні господарства, агрофірми тощо.

У Донецькій області реформи у аграрному секторі провадилися на основі інвестицій, які надав Британський Фонд «Ноу-Хау». Протягом перших двох років роботи Проекту на основі 18 КСП (колективних сільськогосподарських підприємств) було створено 45 нових сільськогосподарських підприємств (41 товариство з обмеженою відповідальністю, три закритих акціонерних товариства, одне командитне товариство) та понад 100 особам виділили земельну частку в натурі для створення фермерських господарств.

Успіх Проекту було визнано державними адміністраціями 14 областей, які звернулися до МФК з проханням надати допомогу в застосуванні моделі реорганізації в їх областях також. Під час третього року роботи Проекту Британський Фонд «Ноу-Хау» збільшив обсяги фінансування в Донецькій та Київській областях. Отримавши фінансування від урядів Швеції, Норвегії, Данії та Японії, МФК поширила діяльність Проекту на Чернівецьку область. Протягом третього року роботи Проекту (1997–1998 роки) завершено реорганізацію 23 КСП у Донецькій області, чотирьох КСП у Чернівецькій області та двох КСП у Київській області. Результатом цього стало створення 57 нових приватних підприємств та 144 особи отримали земельну частку для створення фермерських господарств.

Загалом у процесі реорганізації утворилось наступні типи господарських товариств – акціонерні, з обмеженою відповідальністю, агрофірми, виробничі кооперативи та командитні. На практиці переважно створювалися два типи – колективні господарства з обмеженою відповідальністю і акціонерні товариства. Станом на серпень 1995 року на базі колишніх колгоспів та радгоспів (12,5 тис.) було створено 6700 колективних сільськогосподарських підприємств [7, 7].

Серед інших різновидів реструктуризованої колгоспно-радгоспної системи утворився ще один досить цікавий – селянські спілки. Першим в Україні агроформуванням нового типу стала селянська спілка «Покуття».

В січні 1991 року на загальних зборах колгоспу «Ленінським шляхом» Городенківського району Івано-Франківської області було вирішено три важливі питання: паювання майна, припинення діяльності колгоспів та його реорганізацію у спілку селян-власників

У колективній спілці селян «Яблунів» Галицького району Івано-Франківської області реформування земельних відносин проводилося за наступною схемою: паювання земель, які були у користуванні спілки селян, між членами спілки та особами, зайнятими у соціальній сфері села; видача сертифікатів на середню земельну частку особам, включеним у списки; надання права кожному власнику визначатися із земельною часткою та майновим паєм відповідно до виданих сертифікатів; створення на основі поданих заяв власників землі та майна приватного товариства пайовиків [8, 25].

Відповідно до спеціального Положення, прийнятого зборами, членам спілки селян та особам соціальної сфери села надано можливість:

а) одержувати земельну частку в натурі на місцевості і самостійно вести господарство;

б) об'єднатися з іншими власниками для організації спільного виробництва;

в) передати свою земельну частку і майновий пай в оренду;

г) вступити з наявною часткою землі і майновим паєм в нове приватне господарське формування, яке відповідно до рішення загальних зборів спілки селян «Яблунів» створюватиметься на основі реорганізованої спілки [9, 40].

У Тлумацькому районі Івано-Франківської області діяло тридцять три селянських спілки. У селянській спілці «Жидачівська», крім відгодівельного комплексу, було побудовано власну пилораму, олійницю, швейний цех. Прибутки від діяльності цих підрозділів, як від відгодівельного комплексу, давали змогу господарству розраховуватися за електроенергію. Проте для оплати праці членам спілки коштів не залишалось. У зв'язку з цим виплати проводилися товарами найпершої необхідності – у сільському магазині член спілки без грошей в рахунок заробленого одержував сіль, олію, мило, пральний порошок [10].

В інших областях реорганізація колгоспно-радгоспної системи мала свої особливості. Так, на Миколаївщині селяни перевагу надавали сільськогосподарським виробничим кооперативам. У Херсонській області

було створено переважно колективні господарські товариства, приватні підприємства, натомість відсоток сільськогосподарських кооперативів був незначним – не більше за 5 %. Приблизно така сама картина проявилась і в Полтавській області. А у Сумській області майже всі колективні сільгоспідприємства за допомогою проектів іноземної технічної допомоги ще в 1995–1996 роках було перетворено на закриті акціонерні товариства [11].

Станом на 1 січня 1999 р. із 9518 приватизованих колгоспів (99 % їх загальної кількості) статус колективних сприйняли 6913 (72,7 %), 1221 (12,8 %) – селянських спілок, 462 (4,9 %) – акціонерних товариств, 428 (4,5 %) – господарств з пайовими відносинами, 494 (5,2 %) – інші форми господарювання (кооперативи, агрофірми, орендні та інші).

Таким чином, процес реформації колгоспно-радгоспної системи став одним із завдань проведення аграрної реформи в Україні. А, отже, вона ознаменувала суспільно-політичні трансформації в сільському господарстві. Завданням її початкового етапу стало перетворення колгоспів та радгоспів на нові форми аграрних підприємств.

У кожному регіоні реструктуризація мала свої особливості. Для Західних регіонів стали характерними такі різновиди господарств як кооперативи та селянські спілки, натомість у Східних та Центральних областях колгоспи та радгоспи перетворилися переважно у колективні господарства та акціонерні товариства. Для північних областей стала характерною тенденція перетворень сільгоспідприємств за допомогою іноземного капіталу на закриті акціонерні товариства. На Півдні зародився фермерський рух, а також розпочали функціонувати колективні господарські товариства.

Список використаних джерел

1. Документи департаментів реформування сільського господарства, кадрової політики, аграрної освіти та науки. – Архів Міністерства аграрної політики України. – Ф. Р27. – Оп. 1. – Спр. 503. – 88 арк.
2. Документи департаментів реформування сільського господарства, кадрової політики, аграрної освіти та науки. – Архів Міністерства аграрної політики України. – Ф. Р27. – Оп. 1. – Спр. 445. – 88 арк.
3. Документи департаментів реформування сільського господарства, кадрової політики, аграрної освіти та науки. – Архів Міністерства аграрної політики України. – Ф. Р27. – Оп. 1. – Спр. 504.
4. Історія українського селянства: нариси в 2 т. / НАН України; Ін-т історії України / В. А. Смолій (відп. ред.). – К.: Наук. думка, 2006. – Т. 2. – 653 с.
5. Бакуменко І. Колгосп пропонує вибір / І. Бакуменко // Сільські вісті. – 1991. – 24 травня.
6. «Про колективне сільськогосподарське підприємство»: Закон України № 2114-ХІІ від 14.02.1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2114-12>
7. Аграрна реформа в Україні: Законодавчі акти і нормативно-методичні документи / за ред. М. В. Зубця. – К.: Наукова думка, 1996. – 334 с.

8. Баланюк І. Ф. Аграрна реформа на післяприватизаційному етапі розвитку / І. Ф. Баланюк // Економіка АПК. – № 4. – С. 23–28.
9. Плугатор Р. І. Організація і розвиток сільськогосподарських формувань : дис. ... канд. екон. наук / Р. І. Плугатор. – К. : Ін-т аграрної економіки УААН, 1995. – 144 с.
10. Село годує і ... буде // Урядовий кур'єр. – 1996, 11 червня.
11. Колюбакін В. Аграрний небосхил реформування аграрного сектора України / В. Колюбакін // Сільський реформатор : Всеукраїнський бюлетень. Щомісячник. – 2000, березень. – № 3 (35). – 265 с.

References

1. Dokumenty departamentiv reformuvannia silskoho hospodarstva, kadrovoi polityky, ahrarnoi osvity ta nauky. – Arkhiv Ministerstva ahrarnoi polityky Ukrainy. – F. R27 – Op. 1. – Spr. 503. – 88 ark.
2. Dokumenty departamentiv reformuvannia silskoho hospodarstva, kadrovoi polityky, ahrarnoi osvity ta nauky. – Arkhiv Ministerstva ahrarnoi polityky Ukrainy. – F. R27 – Op. 1. – Spr. 445. – 88 ark.
3. Dokumenty departamentiv reformuvannia silskoho hospodarstva, kadrovoi polityky, ahrarnoi osvity ta nauky. – Arkhiv Ministerstva ahrarnoi polityky Ukrainy. – F. R27 – Op. 1. – Spr. 504.
4. Istoriiia ukrainskoho selianstva: narysy v 2 t. / NAN Ukrainy; In-t istorii Ukrainy / V. A. Smolii (vidp. red.). – К. : Nauk. dumka, 2006. – Т. 2. – 653 s.
5. Bakumenko, I. Kolhosp proponuie vybir / I. Bakumenko // Silski visti. – 1991. – 24 travnia.
6. «Pro kolektyvne silskohospodarske pidpriemstvo» : Zakon Ukrainy № 2114-XII vid 14.02.1992 r. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2114-12>
7. Ahrarna reforma v Ukraini: Zakonodavchi akty i normatyvno-metodychni dokumenty / Za red. M. V. Zubtsia. – К. : Naukova dumka, 1996. – 334 s.
8. Balaniuk, I. F. Ahrarna reforma na pisliapryvatyzatsiinomu etapi rozvytku / I. F. Balaniuk // Ekonomika APK. – № 4. – S. 23–28.
9. Pluhator, R. I. Orhanizatsiia i rozvytok silskohospodarskykh formuvan : dys. ... kand. ekon. nauk / R. I. Pluhator. – К. : In-t ahrarnoi ekonomiky UAAN, 1995.– 144 s.
10. Selo hoduie i ... buduie // Uriadovyi kurier. – 1996, 11chervnia.
11. Koliubakin, V. Ahrarnyi neboskhyl reformuvannia ahrarnoho sektora Ukrainy / V. Kuliubakin // Silskiy reformator : Vseukrainskyi biuleten. Shchomisiachnyk. – 2000, berezen. –№ 3 (35). – 265 s.

Ya. A. Fedorenko

Restructuring of the collective-farming system in the context of agrarian reform: the initial stage (1991–1998)

In the paper the author, having generalized all the previous scientific studies, has researched the initial stage of the restructuring of collective-farming system

during 1991–1998. Among other issues, preconditions for restructuring implementation are studied and peculiar models of agrarian enterprises, organized in some regions of agrarian sector of economy of Ukraine, are analyzed.

Keywords: collective-farming system, restructuring, agrarian reform, farming union, stock company, farm business, cooperative.

Я. А. Федоренко

Реструктуризация колхозно-совхозной системы в контексте осуществления аграрной реформы: начальный этап (1991–1998 гг.)

В статье автор, обобщив предыдущие наработки, комплексно исследовал начальный этап реструктуризации колхозно-совхозной системы в 1991–1998 гг. XX века. В частности, изучаются предпосылки проведения реформирования и анализируются типичные модели аграрных предприятий, возникшие в определенных регионах аграрного сектора экономики Украины.

Ключевые слова: колхозно-совхозная система, реорганизация, аграрная реформа, крестьянский союз, акционерное общество, фермерское хозяйство, кооператив.